

Olivier Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, traducere de Mariana Petrișor, București, 2000, 313 p.

„I'll join with black despair against my soul/And to myself became an enemy”. Mi-au părut foarte potrivite versurile lui Shakespeare, folosite de altfel și de Cioran ca *motto* pentru cartea sa *Précis de décomposition*, pentru a prefața considerațiile pe care doresc să le fac asupra cărții lui Olivier Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*. Să-mi explic opțiunea. După 1990, pe bună dreptate, perioada comunistă a fost considerată o epocă de minciună, care a deformat spiritul uman. Idei false au fost lansate din abundență care, prin propagandă obsesivă, prin sistemul de educație, au pătruns, vrând-nevrând, în conștiințele oamenilor, falsificându-le. După dispariția factorului de putere perturbator a apărut un curent, firesc de altfel, de purificare spirituală, de revenire la matca culturii europene. În anumite cercuri culturale acest demers a fost văzut într-un mod similar gândirii soteriologice de tip gnostic, în sensul că răul este atât de bine înrădăcinat în mințile oamenilor, că numai o coborâre mântuitoare a zeului, cu un impact deosebit, ar mai putea salva pe români. Au existat destui care și-au arogat acest rol, iar impactul a fost într-adevăr puternic. Dacă am folosi distincțiile lui Kierkegaard privitoare la discipolul neștiutor și la zeul care produce în sufletul acestuia paradoxul, când discipolul nu mai știe dacă este chip divin sau este similar lui Typhon, putem spune că din acest punct de vedere rolul zeilor de ocazie a fost puternic și necesar, producând prin aceasta o criză care ar fi trebuit să miște lucrurile în direcția cea bună. Societatea românească, înțeleasă ca o comunitate culturală, trăiește însă în plin paradox. După 50 de ani de discurs monoton, repetat obsesiv, dar care conferea românilor un profil clar din punct de vedere cultural, au apărut discursuri alternative, radical diferite, care au produs o puternică criză de identitate, care nu a durat o clipă ci durează de mai bine de 10 ani. Odată depășită clipa paradoxului, în mod firesc ar trebui urmat un drum care să ducă în cele din urmă la o lămurire deplină. Dar vai!, ne lipsește ajutorul zeului. Se așteaptă o minune care să vină peste noapte, doar puțini înhămându-se la drumul greu al încercării și eșecului, al construirii pas cu pas a propriei identități. Drumul nostru spre identitate s-a blocat în două curente apodictice: unul care vede românul ca un înger pe pământ, celălalt care promovează o adevărată ură de sine, amândouă la fel de contraproductive. Primul duce la un orgoliu facil, la amorțire, al doilea la deznădejde și autodistrugere. Amândouă sunt forme proaste de receptare a paradoxului.

Cartea lui Olivier Gillet este de natură să producă în mintea unui credincios ortodox trăiri de genul celor încercate de Richard III. Un

credincios obișnuit care știe ca un postulat că Biserica Ortodoxă Română este biserica neamului, că este principalul stâlp al demnității și existenței poporului român, se poate lăsa, lecturând cartea citată, „negrei deznădejdi”. Mărturisesc că un asemenea sentiment l-am încercat și eu la prima vedere. Fapte pentru mine definitive erau acum serios puse în discuție. Am observat reacțiile pe care le-a produs în România această carte. Ele, în marea lor majoritate au fost fie de respingere în bloc a celor scrise, fie de acceptare entuziastă, conform prostului obicei românesc de a lua de bune ceea ce spune un străin, pe considerentul, contestabil, că cineva din afară ar avea o obiectivitate și o deschidere mai mare prin simplul avantaj al distanței. O carte precum cea a lui Larry Wolff, „*Inventarea Europei de Est*” poate fi extrem de sugestivă pentru felul în care un „outsider” înțelege problemele unor locuri străine de orizontul său cultural. Ca o paranteză, cartea lui Wolff este interesantă și din perspectiva modului în care este utilizat termenul de „inventare”, prost asimilat și prost folosit în istoriografia românească. Revenind la cartea în discuție, mărturisesc că, personal, după primul șoc, am început să reflectez mai atent la ceea ce se afirmă în ea și o consider utilă și binevenită ca bază pentru o discuție serioasă privitoare la rolul jucat de Biserica Ortodoxă Română în perioada comunistă, deși suferă de numeroase carențe. Este o carte provocatoare care te obligă dacă vrei să aperi Biserica Ortodoxă Română la un serios efort de documentare și hermeneutic. Poate rezulta o contradicție fertilă a cărei sinteză poate să ne apropie de adevăr, dincolo de patimile partizane. Ca să discutăm aici în mod amănunțit această lucrare este imposibil, însemnând să scriem practic altă carte. Mă voi mulțumi să semnaliez unele probleme ridicate de lectura cărții, aspecte care mi se par contestabile și care ar trebui reevaluate, aspecte ce țin în principal de alcătuirea ei și mai puțin de bibliografie, evident depășită odată cu deschiderea arhivelor fostei Securități.

O primă obiecție pornește chiar de la stabilirea scopurilor lucrării, credem prea ambițioase. Acestea sună așa: „în ce măsură tradițiile Bisericii Ortodoxe Române, moștenitoare a unui model impregnat de „cezaropapism”, care ignora separarea dintre puterea temporală și cea spirituală au influențat comportamentele democratice într-o țară europeană precum România, unde această Biserică este dominantă?”(p.17). Chiar autorul scrie cu mâna lui că „o astfel de problematică este, de bună seamă, ambițioasă”(p.17). Și tot el inventariază o serie de probleme pe care le ridică studiul său: „Aspectele politice și religioase se întrepătrund, iar complexitatea relațiilor cauză-efect o face dificil de analizat. Ce poate fi atribuit „tradițiilor bizantine” propriu-zise și ce „comunismului”, așa cum a fost aplicat el în România, numit și „național comunism”? Fenomenul colaborării și al supunerii față de putere a Bisericii Ortodoxe Române trebuie înțeles în perspectiva tradițiilor bizantine,

sau era vorba de un oportunism ușor de înțeles sub o dictatură? Sau mai degrabă era vorba de adeziunea unei Biserici înclinată spre o anumită formă de conservatorism și tradiționalism la un regim naționalist care încerca să pună în valoare tradițiile populare și culturale pentru a-și așeza mai bine autoritatea?”(p.17). Ne mai putem întreba ce se înțelege prin „tradiție bizantină”, ce este „cezaropapismul”, cum a evoluat ortodoxia și rolul ei social de-a lungul timpului, și se poate continua cu problemele care apar aproape exponențial în demersul autorului belgian.

Autorul a invocat aceste probleme pe care le ridică cercetarea sa, însă nu le rezolvă pe toate în mod satisfăcător. Nici nu se poate altfel în economia unei singure lucrări, însă Gillet are mari lipsuri tocmai în armătura teoretică a discursului său, la acele elemente generale care, într-un fel sau altul, modelează pe nesimțite mersul cercetării. Credem că este inadmisibil să evoci, când discuți la modul general rolul social și politic al unei religii, pe o întinsă diacronie, un simplu citat din Weber și un obscur autor maghiar, H. Bogdan. Nu am citit cartea acestuia, *L'Histoire des pays de l'Est des origines à nos jours*, apărută în 1990, dar citatele oferite drept argument de autorul belgian sunt suficiente pentru a-l bănuși de partizanat. Iată ce spune Bogdan: „Atunci când Biserica Romană a reușit să se implanteze la popoarele „barbare”, ea a înlesnit formarea unor state durabile și independente față de Imperiul germanic. Acolo unde, dimpotrivă, a dominat influența Bisericii Răsăritene, asocierea strânsă dintre biserică și Imperiul bizantin a împiedicat multă vreme formarea statelor slave independente” (p.15). O asemenea afirmație trebuie luată cel puțin cu prudență, făcând parte din categoria generalizărilor pripite. Gillet se revoltă împotriva istoricilor „naționaliști” români care au criticat cartea citată, fără a se gândi o clipă dacă nu cumva și autorul maghiar „suferă” de anumite crize identitare. Tot în sprijinul afirmațiilor sale, Gillet vine cu argumentele „intelectualilor unguri, polonezi și cehi”(p.16), care spun că la originea pluralismului democratic s-ar afla separația dintre spiritual și temporal, care ar lipsi din modelul bizantin sau rus. Autorul nostru ar fi trebuit să se întrebe câtă onestitate este în afirmațiile acestor intelectuali, ostili categoric Rusiei și posibil și altor popoare ortodoxe din spațiul est european, cu care popoarele lor sunt concurente, sau dacă nu sunt tributari propriilor tradiții „mitice”? Faptul este pe deplin posibil, lucrări recente au arătat acest lucru, unele fiind traduse și la noi.

În discuție intră și un concept vag și destul de inconsistent, anume cel de geopolitică a ortodoxiei. Unul din manipulatorii acestuia este F.Thual, autor al cărții *Géopolitique de l'Orthodoxie*, apărută la Paris în 1993, și pe care Gillet o invocă. Nu am avut acces la cartea citată, dar se poate desprinde din context faptul că autorul utilizează opinii ale intelectualilor ruși slavofili, privind un anumit rol al ortodoxiei în conturarea unui spațiu geopolitic

propriu al Rusiei. Ideile acestea au revenit în forță în Rusia după 1991. Un exemplu este cartea lui Alexandr Dughin, *Osnovî Geopolitiki*, Moscova, 1997, în care autorul vorbește de o tensiune între spațiul geopolitic rusesc și cel atlantic. Aflată în căutarea unei identități, Rusia contemporană și-o poate găsi numai în ideea ortodoxă, conexasă ideii de „imperiu soteriologic”, menit unui destin mondial. De pe celelalte poziții, opuse „intelectualilor apuseni”, Dughin subliniază „contradicțiile ireconciliabile” dintre catolicism și ortodoxie, din 1054 fiind definitivat dualismul geopolitic al ecumenei creștine, ambele lumi mergând fiecare pe drumul său.

Replica românească a venit din partea lui Ilie Bădescu, care a subliniat că dacă se poate vorbi de un spațiu geopolitic ortodox, acesta nu este câtuși de puțin omogen. Astfel, după 1453, există cinci sectoare în spațiul ortodox. Ele sunt:

- millet-ul din Imperiul Otoman.
- autocefaliile
- Rusia – a treia Romă
- statele creștine voievodale (Byzance après Byzance).

La ele se poate adăuga “Patriarhatul Ierusalimului”.

Existența celor cinci sectoare face din ortodoxie o lume pluricentrică, nu monocentrică, încă de la căderea Constantinopolului. Autorul rus tinde să ignore geopolitica statului național, care se manifestă din plin și în spațiul ortodox în secolul al XIX-lea, privilegiind ideile de tip imperial, aparținând rușilor, și *Marea Idee* a grecilor. Așa cum se spune că Biserica catolică a adoptat în secolul XIX ideea statului național, la fel în spațiul ortodox, biserica a jucat un rol foarte important în conturarea identității naționale și a statului național. Biserica ortodoxă, mai spune Bădescu, nu s-a identificat cu *Imperiul* niciodată. Ierarhii au putut fi siliți să se “supună” cumva, dar cuvântul Mântuitorului e clar: “Împărăția mea nu e din lumea aceasta”.

De asemenea, în ceea ce privește relațiile spirituale dintre creștinismul răsăritean și cel apusean, Ilie Bădescu amintește de Metoda „perechilor spirituale” utilizată în „geopolitica creștinătății europene”, care îi aparține Pr. Prof. Constantin Galeriu (*Pentru cele trei perechi spirituale*, în *Vestitorul Ortodoxiei*, martie 2001, p.16, sinteză a conferinței „Aportul Ortodoxiei la Europa Unită”, ținută la Nürnberg, 23 februarie 2001), unde se pune accentul pe complementaritate.

În sfârșit, Dughin se ocupă de problema eliberării naționale a popoarelor din Balcani, dar pe care acesta o asimilează marelui proces de expansiune a imperiului soteriologic rusesc. În ceea ce privește crearea statului național român, Dughin face o seamă de afirmații asemănătoare cu cele ale lui Gillet, cum ar fi că „Ortodoxia gravitează spre Moscova”. “Regimul formal ateo-comunist a ocupat univoc poziția Ortodoxiei

subordonând acesteia, zice Dughin, confesiunile unite și supunând *repreziunii* minoritățile catolice". Dughin mai vorbește și de faptul că latinismul a fost impus de uniție și că acesta ar gravita spre Roma. La acestea replica lui Bădescu este limpede: latinismul e fenomen românesc, cele două biserici aparțin deopotrivă istoriei românești, și, se întreabă autorul român, cum a putut fi privilegiată o biserică care a avut atâția slujitori închiși în temnițe? Este o întrebare majoră, decisivă chiar pentru problema noastră, pe care însă Olivier Gillet nu o ia în discuție.

Autorul belgian a citit câteva lucrări privitoare la spațiul rusesc (sovietic), cu imperialismul și geopolitica sa, cu tratarea specifică a ideii ortodoxe, și ceva despre fenomenul naționalist din Balcani, atribuit cu generozitate de unii autori în cea mai mare parte ortodoxiei. Și atunci, autorul belgian se întreabă, firește, dacă aceste fenomene nu s-au manifestat și în cazul românesc? Ori, ceea ce face Gillet este să caute cu orice preț niște analogii cu situații identificate în alte timpuri și spații, și despre care nu s-a scris întotdeauna la modul onest. El vede toată evoluția ortodoxiei ca un monolit, fără a observa evoluțiile istorice diferite și caracterul pluricentric al acesteia, bine subliniat de Ilie Bădescu. Gillet sugerează că ortodoxia înseamnă suma tuturor trăsăturilor ei istorice, fiind totuna pentru el ce s-a petrecut în spațiul rusesc și în cel balcanic. Ori, din câte știm, trecerea de la specie la gen nu reprezintă o simplă sumă, ci o esențializare. Conștient de acest lucru, Gillet explică tot ce e legat de ortodoxie prin „doctrina simfoniei”, ea fiind „frază muzicală” distinctă a confesiunii creștine din Răsărit.

Dacă el ar fi conceput o carte în care să arate că Biserica ortodoxă are o tradiție de supunere față de stat, lucrul acesta nu ar fi șocat prea mult, pentru că sunt suficienți autori ortodocși care spun acest lucru. Dar, spune autorul, „nu ne-am putea mulțumi să considerăm drept bizantine niște relații dintre Biserică și stat bazate pe un sprijin reciproc, cum ar fi un ajutor financiar al statului acordat bisericii, o participare a membrilor ierarhiei bisericii la politica statului sau o participare a clerului la instanțele politice. O supunere a bisericii de către stat nu constituie în nici un caz un element suficient pentru a putea fi invocate tradiții așa-zis bizantine, pentru că este vorba de moduri de funcționare sau de obiceiuri pe care le-am putea regăsi ușor în societăți aflate la alte latitudini și la alte epoci, din țări străine de concepția bizantină” (p. 18).

Bineînțeles, ceea ce dă specificul concepției ortodoxe este doctrina simfoniei, care, de fapt, în opinia lui Gillet, nu este decât un eufemism, menit să ascundă termeni mai duri, cum ar fi cezaropapism și teocrație. De aici Gillet face o translație, credem nedemonstrată, de la aceste concepte la cele moderne de totalitarism și regim de tip autoritar.

Aceasta este cea mai gravă afirmație a lui Gillet. Pur și simplu din discursul său reiese că Biserica ortodoxă este împotriva democrației și se simte bine numai în regimuri de tip autoritar. El chiar spune, preluându-l pe H. Bogdan: „Biserica ortodoxă ar fi reprezentat întotdeauna o frână în procesul de democratizare a statului și în aplicarea pluralismului garantat de un stat laic”(p. 15). Gillet subliniază o continuitate a „ideologiei” Bisericii ortodoxe din perioada bizantină, cea otomană și perioada comunistă, trecând sub tăcere evoluția bisericii ortodoxe în perioadele când, de bine de rău, în spațiul est european s-a manifestat democrația.

Tendența antidemocratică se completează cu componenta naționalistă. Bisericile ortodoxe ar fi incluse această componentă chiar în ecleziologia lor, devenind astfel unele din cele mai aprige promotoare ale extremismului naționalist. Gillet este și autorul unui articol în care adoptă poziția patriarhiei de Constantinopol din 1872 față de exarhatul bulgar, considerând apariția bisericilor autocefale drept o manifestare a ereziei filetiste. Cu toate acestea, el condamnă în același timp Marea Idee și modul în care a fost construit millet-ul grec.

În concluzie, amestecul este complet: se ia o bucată de istorie bizantină, când nimeni nu visa la democrație, se amestecă cu imperialismul ortodoxist de tip rusesc, care, evident, se continuă nealterat în tradiția sovietică, se adaugă de gust millet-ul grec, rău într-un anumit context, dar care devine bun când e vorba să fie contrapus naționalismului, și astfel avem o rezultantă desăvârșită: Biserica ortodoxă este o confesiune care se simte bine numai în tipare autoritare. Aceasta pentru că ea însăși are o gândire fundamentalistă, exclusivistă și intolerantă care refuză conviețuirea cu alte culte, păstrând geloasă pe toți credincioșii pentru ea și apelând la sprijinul statului pentru menținerea acestei stări de lucruri. S-ar putea spune, utilizând termenii lui Andrei Cornea din lucrarea *Eclesiocrația*, că ortodoxia are o dimensiune cristalizatoare, simplificantă și uniformizantă, care s-ar conjuga foarte bine cu un stat autoritar, ce tinde în mod firesc spre aceleași structuri. Naționalismul, asimilat organic doctrinei ortodoxe, nu face decât să potențeze aceste tendințe. Iată un amestec în care nuanțele se topesc, nefiind probabil considerate esențiale, fiind neglijată tocmai complexitatea relațiilor cauză-efect pe care Gillet le invocă la începutul demersului său.

Se pare că Olivier Gillet, când s-a apucat să studieze cazul românesc, era deja influențat de *forma mentis* amintită mai sus, concluziile sale tinzând, în mod firesc, spre acestea. În realizarea demersului său el s-a folosit în exclusivitate de publicații oficiale, cu limitele lor evidente. Având scuza că nu a avut acces la materialele Securității, i se poate reproșa însă că ar fi putut să citească mai atent unele materiale, cum ar fi volumele din *Apostolat social* și lucrările lui Liviu Stan.

Astfel lectura atentă a volumelor ce formează *Apostolatul social*, în care este cuprinsă gândirea patriarhului Justinian, nu relevă nici un rând despre supunerea *a priori* bisericii în fața statului și nu există teoretizări savante pe seama dreptului canonic bizantin. Justinian vorbește foarte clar despre *autonomia* bisericii, despre dreptul ei de a avea o personalitate distinctă. Nici nu se putea altfel, deoarece chiar statul comunist afirma cu tărie că abia în timpul lui s-a realizat adevărata libertate religioasă. Justinian spune, de asemenea, că statul comunist nu are nici o legătură doctrinară cu biserica, pentru că fundamentele lor teoretice sunt radical diferite. Însă cele două entități nu se pot confrunța, ci trebuie să coexiste, pentru că au aceeași țintă: binele poporului. Biserica acceptă anumite măsuri din partea statului, chiar dacă ele nu sunt pe placul instituției eclesiastice, pentru că pot contribui la prosperitatea oamenilor. Iată prin urmare, tocmai la nivel „ideologic”, cum îi place să se exprime Gillet, se vorbește de separație între stat și biserică. Faptul este spus limpede și în documentele de stat. Iată cum, dacă ne oprim la ideile cuprinse în *Apostolatul social*, afirmația lui Gillet, conform căreia Biserica ortodoxă s-a supus statului comunist în virtutea tradiției bizantine nu mai este așa de sigură, la fel și afirmația categorică că apostolatul social ar putea fi înțeles ca un fel de comunizare, de sovietizare, a ortodoxiei tradiționale, fiind „doctrina ortodoxă care s-a pliat și s-a conformat doctrinei comuniste” (p.41). Citind cu atenție documentele oficiale patriarhale referitoare la diferite măsuri luate de comuniști, se vede limpede că acea măsură nu este acceptată pur și simplu, ci se face un efort destul de serios de argumentare a acestor măsuri, în sensul că ar fi necesare populației. Că e vorba de minciună și supunere în fața unei puteri tiranice? Cât se poate de adevărat, dar când nu s-a întâmplat acest lucru și care a fost ierarhia religioasă care la un moment dat să nu fi greșit, chiar și prin omisiune? Dacă se poate reproșa ceva ierahiei ortodoxe este faptul că nu și-a exercitat funcția critică de care teoretic dispunea. În teorie, ideile lui Justinian nu conțin nimic greșit și ar fi fost minunat dacă ar fi fost puse în practică.

La fel se întâmplă și în cazul articolelor aparținând lui Liviu Stan. Noțiuni precum nomocanonismul sau iconomia devin pentru Gillet veritabile capete de acuzare. Conform autorului belgian, Liviu Stan utilizează aceste concepte, fie pentru a justifica amestecul statului comunist în viața bisericii, fie consideră că aceste concepte impun bisericii acceptarea amestecului statului, Gillet nefiind hotărât asupra nuanței. Dar din citatele oferite de Gillet nu prea rezultă aceste lucruri. Principiul nomocanonic nu spune nimic altceva decât că lumea istorică se transformă și, prin urmare, biserica trebuie să-și adapteze fața văzută la aceste transformări. E mijlocul canonic care permite bisericii să se înnoiască, să se adapteze noilor condiții. Prin urmare, biserica absoarbe o parte din rânduiri seculare, pentru a construi o interfață cu

restul lumii. Că se procedează așa sau în alt mod, adaptarea la noile realități istorice a cunoscut-o toate confesiunile, unele chiar trădându-și principiile dogmatice. Tocmai că principiul nomocanonic permite azi pătrunderea noilor tendințe democratice, „europeniste”. Este un principiu general, care nu trebuie văzut numai în contextul perioadei comuniste. Ce legătură o fi între aceste lucruri și comunizarea doctrinei la care obsesiv face referire Gillet? Nu altfel se tratează principiul iconomiei, corelat al nomocanonismului, care arată tocmai versatilitatea aspectului istoric al bisericii, de care aceasta trebuie să țină seama. După ce dă un citat consistent din Ion Bria (p.68), citat cât se poate de stimabil, Gillet trage concluzia că iconomia a fost un principiu esențial al comunizării bisericii, deși afirmația sa nu are nici o legătură cu citatul oferit. Acesta este un păcat major al cărții. Se dau o mulțime de citate, care impresionează, însă după aceea se fac afirmații tranșante, care nu au legătură cu cele spuse în citat.

Subcapitolul *O înfeudare a Bisericii de către stat*, este un adevărat șuvoi de acuzații, ce are prea puțină legătură cu cele spuse anterior. După ce citezi capitolul *Biserica ortodoxă și statul comunist* ar trebui să ai un răspuns la întrebarea: cărui fapt i se datorează supunerea Bisericii ortodoxe față de statul comunist? Însă acesta nu este deloc limpede.

Se datorează acestui fapt ideologiei sau oportunismului individual? Este vinovată instituția sau persoanele care o reprezintă? Gillet privilegiază generalul, structura, refuzând să vadă contingentul, întâmplarea, compromisul. Deși Gillet nu acceptă acest lucru, credem, și sunt azi numeroase argumente în acest sens, că fenomenul este mult mai complex, implicate fiind deopotrivă structurile, dar și „accidentele” istoriei. Biserica ortodoxă s-a aplecat în fața guvernării comuniste în mare parte din nevoie, în lipsa unor mijloace pentru a se realiza o opoziție eficientă. Supunerea ei în fața statului a fost realizată în epoca modernă de Cuza, de pe alte baze decât cele bizantine, iar guvernele liberale au desăvârșit această dependență, datorată în primul rând lipsei unor resurse adecvate, confiscate de stat. Prin urmare, statul comunist nu a făcut ceva extraordinar, infiltrându-se în biserică prin câteva pârgii esențiale pe care le avea la dispoziție de la guvernarile precedente. Una dintre ele a fost, paradoxal, tocmai adunările bisericești, simbol al autonomiei bisericii, din care făceau parte și mireni. Aceste adunări aveau dreptul să aleagă ierarhi. Infiltrate cu persoane fidele statului comunist, ele au jucat un rol important în alegerea unor persoane „flexibile”. Lectura listelor cu cei care au făcut parte din adunările bisericești din perioada interbelică și până azi arată procentul mare de oameni politici care se implicau în viața bisericii, putând astfel să o influențeze. De exemplu, din Adunarea Eparhială a Mitropoliei Olteniei făceau parte în 1940 Constantin Argetoianu, Gheorghe Tătărăscu, Richard Franasovici, Virgil Potârcă,

Constantin Basarab Brâncoveanu, Pamfil Șeicaru și lista poate continua. În locul acestora vor veni un Petre Constantinescu-Iași, Petru Groza și alții. Iată cum, tocmai un principiu șagunian, gândit să întărească biserica, poate fi treptat deturnat, devenind un rău pentru aceasta.

Multe voci ortodoxe au denunțat „slăbiciunea” bisericii în perioada interbelică. Ei nu vedeau biserica ca antidemocratică sau naționalistă ci pur și simplu slăbită, incapabilă de o reacție autonomă, faptul fiind datorat unor împrejurări istorice nefericite. Au existat numeroase tentative de reformă și înnoire, unele, e drept, gândite în legătură cu Mișcarea legionară, dar nu acesta a fost specificul ortodoxiei. Legat de exemplul oferit mai sus, s-a vorbit în epocă de rejectarea oamenilor politici din adunările bisericești, tocmai pentru a se evita amestecul politicului în viața religioasă. Biserica ortodoxă era într-o perioadă de căutări când a surprins-o valul comunismului. Tocmai frământările și preocupările din perioada interbelică contrazic presupusa „înțepenie” a ortodoxiei și existența unui singur discurs. Ceea ce nu vede Gillet este tocmai caracterul plural al disputelor interbelice. Abia teroarea comunistă a impus un discurs unic și monoton.

În toată chestiunea supunerii Bisericii ortodoxe față de stat, problema tradiției bizantine nu este decisivă, deși trebuie obligatoriu luată în calcul. Ea poate fi interpretată diferit de-a lungul timpului, sau poate deveni o simplă „ideologie” cu caracter discursiv și fără legătură cu realitatea. Faptul că se discută și azi de autonomie, nomocanoane, iconomie nu înseamnă cătuși de puțin că Biserica ortodoxă ar continua gândirea comunistă, ci urmează marile direcții ale tradiției, care nu este legată de un regim politic anume. Iar dacă discursul actual seamănă în anumite aspecte cu cel din perioada comunistă, nu înseamnă neapărat că Biserica are nostalgia trecutului, ci are ocazia azi să aplice anumite idei care până acum fuseseră „ideologie”. Punând accentul excesiv pe tradiția ecleziologică, Gillet tinde să afirme că în mod necesar aceasta ar conduce la o relație specială cu o guvernare totalitară, tradiția fiind prin urmare malignă. Amintește astfel de acele lucrări care ajung să-l culpabilizeze pe Platon pentru crimele făcute de regimurile totalitare în veacul XX.

Căutându-se cu orice preț cauzele în aspecte ideatice, „ideologice”, se tinde spre ignorarea cauzelor concrete, adică slăbiciunile „istorice” ale Bisericii ortodoxe din perioada interbelică și compromisurile personale ale unor ierarhi. Teoria tradiției bizantine de supunere ca factor unic de explicație este contrazisă de cazul concret al episcopului Nicolae Popovici, care, fără a ieși din tradiția bisericii, spunea pur și simplu lucrurilor pe nume, denunțând abuzurile comuniste de încălcare a vieții religioase. Faptul acesta s-a petrecut și în Bizanț, unde biserica a opus o rezistență acerbă la amestecul împăraților în treburile religioase. Nu era prin urmare nevoie de cine știe ce teorie

savantă pentru supunerea în fața presiunilor statului comunist. Biserica nu trebuie să schimbe principiul de autonomie, iconomie sau nomocanonism pentru a avea o personalitate distinctă. Ar trebui mai multă fermitate din partea ierarhilor și o foarte necesară independență materială.

Și ierarhii ar putea fi înțeleși pentru atitudinea lor. Gillet pare că respinge ideea că o presiune formidabilă a obligat pe ierarhii Bisericii ortodoxe la gestul de supunere. Noile documente arată că mulți s-au supus de nevoie, considerând că o rezistență deschisă ar fi fost dificil de realizat, majoritatea covârșitoare fiind anticomuniști convinși, pe care statul comunist a fost nevoit să-i tolereze. Însă, în discursul său, autorul belgian nu consideră de ajuns că ei erau obișnuiți cu supunerea, datorită, probabil, tradiției bizantine. Mai mult decât acestea, el crede că Bisericii ortodoxe și ierarhilor le-a convenit acest regim. El afirmă: „Trebuie subliniat faptul că statul comunist nu a atacat niciodată pe plan ideologic și prin propaganda lui, Biserica ortodoxă ca instituție, ci religia ca doctrină. Declarațiile forurilor superioare ale Partidului și numeroasele lucrări antireligioase demonstrează cu prisosință acest lucru. Statul înțelesese foarte bine avantajele pe care le putea obține de pe urma Bisericii ortodoxe, iar aceasta sesizase posibilitatea care i se oferea de a se menține ca Biserică națională dominantă de facto și încurajată de stat, chiar cu prețul la care au fost supuși opozanții.” (p. 74).

Nu e clar cine sunt acești opozanți. Dacă e vorba de celelalte culte, este foarte grav ceea ce se spune, și nedovedit: că Biserica ortodoxă a speculat situația grea a celorlalte culte pentru a câștiga teren în fața lor. Gillet nu a avut la dispoziție documentele Securității, pentru a vedea cu ce reticențe au acceptat ierarhii ortodocși realizarea reunificării cu Biserica greco-catolică, dar oricum ar fi trebuit să manifeste mai multă prudență în această chestiune.

În ceea ce privește relația cu statul comunist, era necesară o comparație mai rafinată cu cazul sovietic. Aici biserica a fost efectiv distrusă, dar la un moment dat ea a fost refăcută într-o oarecare măsură, pentru a sluji interese politice. Chiar ierarhi ortodocși români nu ezită să denunțe faptul că patriarhul Alexei era agent al Moscovei. Dar și atitudinea acestuia poate fi înțeleasă, în condițiile cumplite din patria comunismului. Interesul politic al Moscovei față de bisericile ortodoxe, menite să creeze un front comun împotriva catolicismului, a împiedecat o manifestare deschisă ostilă la adresa Ortodoxiei române, care până atunci luptase pe toate căile împotriva comunismului. Astfel, regimul comunist din România a trebuit să încerce mai mult o „tăiere a ghearelor” decât o persecuție deschisă. Metoda a fost înlocuirea treptată a ierarhilor, „tehnică” inventată de liberali. De asemenea, prestigiul de care se bucura Biserica ortodoxă în societatea românească a făcut ca să se manifeste o oarecare prudență față de aceasta. Prin urmare, nu a

existat ingineria radicală din URSS, biserica rămânând singura instituție fundamentală care nu a putut fi aservită în întregime, iar motivația acestui fapt este multiplă.

Dacă ar fi consultat mai atent literatura interbelică, Gillet ar fi constatat că în acea perioadă a existat într-adevăr un discurs politic care tindea să favorizeze cererile Bisericii ortodoxe. Dar în epoca comunistă regimul trasează o politică religioasă care nu ține seama de dorințele clerului ortodox. Gillet nu observă că totul este o fațadă, Biserica ortodoxă fiind la fel de persecutată ca și celelalte culte, dacă ar fi să discutăm după numărul de preoți și călugări arestați și după interdicțiile la care era supusă. Că declarativ era mai importantă decât alte culte, acest lucru ține de ideologie și propagandă. Faptul că Gillet vorbește, în ciuda jertfei imense din închisori, de o favorizare a ortodoxiei, este cel puțin ciudat.

Încercând să arate unele deosebiri de cazul sovietic, el spune la un moment dat așa: „Dialectica marxistă a fost astfel adaptată în cadrul naționalismului statului și al Bisericii ortodoxe. Destinul ortodoxiei românești se alătură destinului multiseclar al statului. Era imposibil ca în sânul ortodoxiei românești să fie îndepărtate spiritualitatea și religia din viața socială, așa cum preconiza doctrina sovietică. Biserica ortodoxă a putut astfel să se adapteze la ideologia național-comunistă, dezvoltându-și tezele autohtonice și protocroniste în cadrul izolaționismului oficial al statului. În anii '30, dar și între 1944 și 1947, în perioada tranziției comuniste din România, unii autori ortodocși au criticat aspru politica sovietică prin care se urmărea separarea bisericii de stat, morala neputând fi disociată de creștinism.”(p. 255). Nota 17, menită să argumenteze aceste afirmații, sună așa: V. Iordăchescu, *Comunism și creștinism*, în „Telegraful Român”, LXXXVI, 43, 1938, p.1-2; Dumitru Stăniloae, *Regimul sovietic și de ocupație*, în *Ibidem*, XCI, 1943, 41, p.3. Prin urmare, nici un articol din perioada 1944-1947 nu este invocat, pur și simplu pentru că așa ceva nu există. Cele două articole din „extremistul” ziar *Telegraful Român* cuprind considerații despre *distrugerea creștinismului și negarea de către bolșevici a oricărei valori a acestuia pentru umanitate*, și nu despre o simplă separație. Altfel, și papa Ioan Paul al II-lea vorbește de faptul că fără creștinism nu este posibilă o viață autentic morală. Este el de condamnat pentru asta? Pe de altă parte, se știe, discursul sovietic la adresa bisericii se schimbă radical în anii celui de-al doilea război mondial, vorbindu-se de o „alianță” între statul sovietic și Biserica Ortodoxă Rusă, realizată spre binele poporului sovietic. Iată, ideea nu se regăsește numai în cazul românesc. Că persecuția religioasă a continuat la fel de intens, și în URSS și la noi, Gillet nu o mai spune. În anii '50 ideea națională trece în planul al doilea în discursul bisericii. *Apostolatul social* al patriarhului Justinian, pornește de la anumite premise ideologice

aduse de ocupanții sovietici, însă valorifică o întreagă tradiție de reflecție românească și europeană asupra rolului social al bisericii, justificând importanța acesteia în cadrul societății. Importanță socială și nu națională. Interesant este că accentuarea rolului social al Bisericii ortodoxe era considerată ca fiind realizată sub influența catolicismului, de către mitropolitul Petru Movilă al Kievului! În cartea lui Ioan Vască despre călătoria patriarhului Nicodim la Moscova (*O călătorie istorică*, București, 1947, p.9-27), se vorbește în introducere despre faptul că Petru Movilă a înțeles de la catolicism importanța implicării în social și că a imprimat bisericii ruse această dimensiune, diferențiind-o astfel de biserica de la Constantinopol, credincioasă tradițiilor bizantine, ce accentuează excesiv dimensiunea contemplativă. Prin urmare, *apostolatul social* este de inspirație catolică!

Cartea lui Vască, preot politruc, care de altfel a și încercat să lovească în patriarhul Nicodim, este un discurs ideologic de influență sovietică. El însă nu exclude sau compromite gândirea socială a bisericii din perioada interbelică, chiar dacă ideile sună asemănător. S-a spus, pe bună dreptate, că diavolul este chipul schimonosit al lui Dumnezeu. A confunda gândirea socială a Bisericii din perioada interbelică cu cea din perioada comunistă este o greșeală. La fel, este fals să spui că Biserica ortodoxă și-a putut dezvolta nestingherită tradiția naționalistă și protocronistă în perioada comunistă. Se uită că totul ține de comandamentele statului, că este vorba de un discurs ideologic impus de regimul Ceaușescu, care nu este asumat de bună voie, în timp ce în perioada interbelică este vorba de o abordare liberă a problemelor, care au un caracter de ipoteză ce se discută și pot fi infirmate. Ce au afirmat unii, dar Gillet respinge categoric, este faptul că, în spatele acestui paravan ideologic (auto)impus, s-a încercat păstrarea unei abordări „științifice” a problemelor, atât în domeniul social, cât și a relației bisericii cu națiunea, fiind scrise și făcute multe lucruri care rămân valabile. Nu putem însă să nu remarcăm, la sfârșitul comentariului la acest paragraf, că Gillet se pare că este deranjat de faptul că „era imposibil ca în sânul ortodoxiei românești să fie îndepărtate spiritualitatea și religia din viața socială”, fapt care, din contra, arată vigoarea vieții religioase la noi, pe care comuniștii și-au dat seama că nu o pot distruge.

Multe din afirmațiile de mai sus pornesc de la utilizarea deficitară a noțiunii de ideologie, pe care mulți o consideră inaplicabilă unei religii. Pentru Gillet „se poate (...) folosi noțiunea de «ideologie» a Bisericii Ortodoxe în măsura în care, chiar dacă Biserica nu are preferințe pentru o anumită ideologie a statului – adică pentru un regim politic în favoarea căruia ar lua poziție –, ea definește o concepție și o formă de stat printr-o «doctrină» a raporturilor dintre Biserică și politică, dintre Biserică și stat, dintre Biserică

și națiune, etnie, popor, dintre independență și suveranitate națională, unitate a statului, relații internaționale etc” (p. 273). Problemele sunt mai complicate decât le prezintă Gillet. „Doctrina”, „ideologia” din perioada comunistă este construită pe ruinele vechilor concepte interbelice. „Conceptele-cărămizi” spulberate din edificiul anterior amintesc pe ici pe colo de vechea construcție, însă lucrurile sunt diferite. Există un nou liant și un nou „arhitect” care obligă vechii „constructori” să ridice un edificiu conceptual, care seamănă cu cel vechi, dar aparențele sunt înșelătoare. Cei ce se apleacă să studieze edificiul pot fi păcăliți, afirmând perfecta continuitate între cel nou și cel vechi, dar nu este adevărat, fiind cea mai simplistă dintre interpretări. Raportul dintre edificiul vechi și cel nou poate fi subiect al unor interpretări multiple. Unii vor intenționa să folosească asemănările pentru ca oamenii să nu fie șocați și să se obișnuiască cu noul. Alții, din contra, vor încerca să evedențieze, pornind de la elementele disparate rămase, forma și structura vechiului edificiu. Alții vor încerca o sinteză. Opțiunile sunt, repetăm, multiple. Faptul este valabil și în cazul relațiilor stat-biserică din perioada comunistă. Comuniștii au păstrat în discursul lor elemente din concepțiile interbelice pentru a nu șoca pe credincioși, făcând treptat trecerea către ceea ce-i interesa pe ei. Unii dintre preoți au încercat, teoretic sau practic, o „sinteză”, de fapt o adaptare la exigențele statului comunist, posibilitate pe care au crezut-o reală. Alții însă profitau de discursul oficial pentru a redescoperi filioanele autentice ale credinței. Unii au măcelărit vechile tradiții pe scheletul „noilor realități”. Alții au vrut, din contra, să profite de asemănări pentru a salva aceste tradiții. Multe din articolele citate de Gillet au o „pojghiță ideologică” sub care se arată, după cum am mai spus, o credință adevărată și o tratare responsabilă a problemelor, astfel că multe din cele scrise în acea epocă rămân și azi valabile. Pot fi comparate în acest sens „operele” lui Vască cu cele ale lui Stăniloae sau Liviu Stan. Evident că o gândire vie care să se dezvolte a fost dificil de menținut, scopul principal îndreptându-se spre păstrare, spre amintirea a ceea ce fusese înainte de tăvălugul comunismului, elemente care au fost scoase la lumină după 1989. Biserica ortodoxă a vorbit de relațiile stat-biserică după 1989 din perspectiva interbelică și nu după cea din perioada comunistă, din perspectiva lui Crainic și nu a lui Dej, după cum a crezut și Gillet, pe baza unor asemănări din discurs. E adevărat, relațiile stat-biserică din perioada interbelică nu se mai potrivesc cu realitățile de azi, dar faptul este de înțeles imediat după 1989, când toată societatea românească a suferit procesul dureros de recuperare a memoriei. După actul restituirii, a intervenit, firește, și exercițiul critic față de anumite concepții care împlinesc în curând secolul. Dialogul tradiție-modernitate, rupt cu brutalitate de comunism, este azi reconsiderat. În consecință, dacă tot este să fim marxizanți și adoptăm conceptul de „ideologie”, atunci să acceptăm și

caracterul dialectic al acesteia, putința sa de pliere, perspectivele diferite pe care le oferă, posibilitățile multiple de interpretare a datelor ei. Ea nu poate fi discutată în sine, ci numai în relație cu cei care o mânuiesc.

Capitolul care urmează, mai bine scris, discută despre Biserica ortodoxă și Patrie. Situația este limpede: Biserica trebuia să sprijine statul comunist pentru că acesta este expresia poporului, iar biserica ortodoxă este o biserică a poporului. E vorba de pervertirea unor idei care la bază sunt reale. Biserica Ortodoxă Română a fost o biserică populară, în sensul că adesea preoții nu se deosebeau de credincioșii lor, în majoritate țărani, și cu care împărtășeau de cele mai multe ori aceleași îndatoriri. Fals era că statul comunist ar fi exponentul intereselor poporului. Și aici însă Gillet face anumite exagerări, diabolizând noțiunea de patrie și biserică națională în favoarea ideii internaționaliste. Nu credem că ideea de autocefalie ar putea fi discutată altfel decât pornind de la principii canonice și că ar fi mai rea decât alte principii ecleziologice. Lăsând la o parte titlul răutăcios al unui subcapitol, *Patriarhia marxistă și ortodoxă*, menționăm doar confundarea lui Iustin Moisescu cu Gh. I. Moisescu, Gillet afirmând că cel de-al doilea a ajuns patriarh în 1977.

Capitolul *Biserica ortodoxă și națiunea* reprezintă piesa de rezistență a acestei lucrări. El afirmă că „începând din secolul al XIX-lea, în Balcani, în Europa Centrală și Orientală, confesiunea a fost inextricabil legată de identitatea națională, culturală și etnică, așa s-a întâmplat în Serbia, Bulgaria, Macedonia ex-iugoslavă și în Grecia, dar și în Polonia și în Croația, pentru a cita două țări din Est în care Biserica Catolică este preponderentă și majoritară.” Dar ceea ce dă un specific ortodoxiei în acest domeniu este faptul că ecleziologia contemporană a acesteia a fost impregnată de naționalism, pe care l-a asimilat și l-a integrat în fundamentele ei teologice și, mai ales, în concepția despre structura ei eclezială. Referindu-ne strict la construcția identității naționale, putem afirma cu certitudine că faptele sunt, iarăși, mai complexe decât le prezintă Gillet. Flavius Solomon are un excelent articol în revista *Xenopoliana*, VII, 1999, 3-4, p. 22-36, intitulat *Națiune și confesiune în Balcani. Trei cazuri slave*, în care își propune să urmărească în ce măsură apartenența confesională a influențat devenirea celor trei mari grupuri slave din vestul Balcanilor: sârbii, croații și bosniacii musulmani. Autorul arată că, în cazul sârbesc, ortodoxia este o marcă a identității mai veche de secolul XIX, dat fiind că biserica era singura instituție în Imperiul Otoman care putea să păstreze această identitate. Pe măsură ce ne apropiem de secolul XX, confesiunii ca factor unificator i se substituie limba ca element principal al unei identități iugoslave, prin activitatea unui Vuk Karadžić sau Ilija Garašanin. În ceea ce privește pe croați, majoritatea acestora își găsesc identitatea națională în catolicism. Însă

acest fenomen este nou, abia de la începutul secolului XX, fapt motivat de rolul mai redus jucat de biserică în păstrarea ființei naționale. Însă, adăugăm noi, în perioada interbelică, preoții catolici croați vor devenii unii dintre cei mai fideli susținători ai mișcării ustașe.

În cazul românesc, Gillet face o incursiune în istoriografia națională, punând evident la îndoială tezele latinității și ale continuității. În ceea ce privește biserica sunt două chestiuni aici. Una ține de canoane și se întrebă dacă este posibil un creștinism etnic. Gillet respinge această idee, considerând-o o erezie, filetismul, adoptând astfel poziția patriarhiei de Constantinopol. Discuția este însă departe de a se fi încheiat, și reprezintă un punct important în problematica ortodoxă. Dacă au existat anumite opinii contestabile, azi ideea unui exclusivism etnic pe criterii religioase dispăre văzând cu ochii din gândirea bisericească, fapt care arată că a fost un anumit context istoric și nu o permanență. Cea de-a doua ține de istorie și e legată de prima. E vorba de vechimea creștinismului la români, de rolul său în formarea poporului român, de când se poate vorbi de ortodoxie și de autocefalie în spațiul românesc.

Aici s-a scris și multă maculatură, uneori însă pentru a contrazice o producție de aceeași calitate. Există însă și suficiente lucrări oneste, iar în anii de după comunism situația s-a îmbunătățit vizibil.

Evident, trebuia menționată *Gândirea* și Nae Ionescu, cu celebra relație dintre ortodoxie și românism. Felul cum s-a pus uneori această problemă este foarte contestabil, iar azi se renunță treptat la abordările „tari” ale chestiunii. Sunt voci ortodoxe care cer să se transforme noțiunea de „Biserică Ortodoxă Română” în cea de „Biserică Ortodoxă din România”. Dar acest lucru nu exclude afirmarea unei realități: ortodoxia a jucat un rol major în istoria poporului român și secole de-a rândul ea a fost o marcă a identității naționale. Când se afirmă acest lucru nu este cătuși de puțin vorba de exclusivism și discriminare. Aceasta este realitatea istorică care nu trebuie ascunsă pentru că o confesiune nou apărută se simte frustrată.

Se trece apoi la relația Bisericii ortodoxe cu minoritățile, etnice și religioase, și cu Occidentul. În ceea ce privește Occidentul, Biserica l-a combătut oficial în anii de început ai comunismului, la comandă politică, însă în timp ce toți ierarhii ortodocși așteptau să vină americanii. Apoi, când s-au manifestat primele semne ale destinderii, s-a reluat dialogul, mai ales în cadrul mișcării ecumenice, dar care nu ar fi fost sincer, crede Gillet, în condițiile existenței spiritului naționalist. Prin urmare, ortodoxia română refuză Occidentul, după cum o face și Dughin în cazul rus. Am văzut însă și răspunsul lui Ilie Bădescu, care contrazice astfel de afirmații.

Așa zisa reticență la Occident de după 1989, dovadă pentru unii a perpetuării unei mentalități din perioada comunistă, nu a fost altceva decât o

amânare pentru lămurirea unor chestiuni foarte importante, mai ales cu partea catolică, și peste care nu se putea trece atât de ușor. Odată rezolvate, vizita în România a papei Ioan Paul al II-lea a demonstrat tuturor disponibilitatea Bisericii Ortodoxe Române pentru dialog și integrarea României în Europa.

Chestiuni contestabile se regăsesc în tratarea relației cu biserica greco-catolică și cu minoritățile etnice și religioase. Afirmatia că ortodoxia era o exponentă a statului totalitar și că participa la opera de purificare etnică este extrem de delicată. Discuția ar fi prea lungă și poate o vom face cu altă ocazie. Cert e că această pretinsă dominație din anii comunismului se continuă, după Gillet, și după 1989. Legea cultelor, în cadrul căreia Biserica ortodoxă a cerut denumirea de Biserică națională și anumite criterii mai riguroase pentru recunoașterea unor noi confesiuni, a stârnit mari revolte, pe motiv că ortodocșii nu renunță la privilegiile din trecut, lucruri pe care Gillet le ia de bune. Nu știm cum ar comenta faptul că s-a protestat la înființarea episcopiei de Harghita și Covasna, pentru că ar ascunde o încercare de românizare a regiunii.

În capitolul *Alte direcții de cercetare*, Gillet atacă unul din fundamentele gândirii ortodoxe, o tradiție poate mai puternică decât cea a supunerii față de stat, și anume fascinația modelului monastic de viață. Pentru el, *Filocalia* devine un fel de „liniștire” a spiritului, care însă nu rezolvă problemele reale ale oamenilor, iar ideea că spațiul monahal a reprezentat un loc unde comunismul nu s-a putut infiltra este îndoielnică, mănăstirile ilustrând mai mult o spiritualitate retrogradă, țărăneasă, tradiționalistă. De asemenea, numele lui Dumitru Stăniloae e primit cu multă prudență.

Concluzia este clară. Din perioada comunistă Biserica ortodoxă a ieșit servilă, naționalistă și antidemocratică, mentalități care se perpetuează și după 1989. El spune că și azi ortodoxia este antidemocratică, sprijină partidele naționaliste și se pronunță împotriva integrării europene. Evoluția evenimentelor îl contrazice însă pe autor. Acesta este convins că toate relele Bisericii ortodoxe țin de fundamentele ei, fiind prin urmare perene. S-a dovedit că, treptat, mai încet poate decât doresc unii, Biserica ortodoxă se schimbă și ea. Lucruri care odinioară erau bătute în cuie azi sunt puse în discuție. În toate domeniile vieții ecleziastice au loc reevaluări pertinente, conturându-se o nouă viziune, europeană, modernă, a ortodoxiei românești.

Legat de noțiunea de „democrație”, Gillet dă impresia că ar considera ortodoxia antidemocratică pentru că și-ar afirma cu prea multă vigoare propriul adevăr. Poți însă să fii democrat și să-ți aperi în același timp credința. Gillet este poate obișnuit cu bisericile din Occident, unde adevărul s-a relativizat la modul extrem și unde există un spirit ecumenic ce este mai degrabă un sincretism. Răsăritul este încă un spațiu conservator. Biserica

ortodoxă ține încă să afirme că deține adevărul integral, lucru firesc de altfel pentru orice religie vie. Dar și la noi, probabil, procesul de laicizare completă se va produce, și atunci, unii care văd în aceasta un criteriu al civilizației, vor râsufla ușurați.

Mulți din cei ce au recenzat cartea lui Gillet i-au apreciat acestuia onestitatea, rezultată din faptul că ar fi conștient că demersul său, bazat numai pe texte oficiale, ar fi putea fi incomplet. Dar tocmai asta nu justifică tonul răutăcios al cărții. Pentru el, nimic nu este bun la Biserica Ortodoxă Română și așa va rămâne în veci, pentru că tradiția ei este de așa natură. Din Bizanț, prin Imperiul Otoman, Rusia imperială, Balcanii ultranaționaliști, perioada comunistă și până azi, Biserica ortodoxă s-a dovedit intolerantă, exclusivistă, supusă statului, preferând regimurile autoritare. Totul sună a esență parmenidiană, în care nu există goluri, hiatusuri, diversitate, schimbare. E o istorie „încapsulată”, din care nu se poate scoate ceva bun, trebuind să fie probabil aruncată.

Gillet apare ca un lucid, de genul lui Cioran, pentru care tot ce afirmă alții sunt văluri de aparență, numai el fiind în stare să spună adevărul. Pericolul la asemenea „lucizi” este tentația de a spune „nu” unde celălalt spune „da”, construind un discurs în oglindă, dar care nu este mai adevărat decât celălalt. Lucrul acesta se vede în cartea de față pentru că Gillet contrazice cu regularitate toate încercările unor autori de a explica anumite situații din perioada comunistă, deși discursul lor e, uneori, mai argumentat decât al autorului belgian. Discursul propriu al Bisericii ortodoxe este fals, ce spun alții este bun.

Din punct de vedere metodologic, să subliniem încă o dată că, dacă autorul merge uneori până la Bizanț pentru a justifica anumite fapte, nu s-a aplecat suficient asupra unei necesare comparații cu perioada interbelică românească, nu a marcat diferența de cazul sovietic, adică elemente care ar fi fost mult mai importante și relevante decât contestabile considerații geopolitice.

Departa de noi de a spune că Biserica ortodoxă este perfectă. De o bună perioadă de timp ea trece printr-o criză și suferă de numeroase carențe. În epoca interbelică, dar și mai înainte, mulți le-au denunțat. Epoca comunistă a impus și aici discursul triumfalist, care, într-adevăr, s-a perpetuat un timp și după 1989, mai ales în condițiile în care toată lumea considera biserica drept un stâlp al societății românești. Dar, treptat, s-a conștientizat faptul că numărul mare de credincioși se datorează uneori mai puțin vredniciei preoților cât religiozității populare, primii jucând un rol deosebit în păstrarea tradițiilor creștine. Chiar și azi există cazuri când credincioșii impulsionează pe preot să fie mai vrednic și nu invers. Astfel că

triumfalismul inițial a început să dispară, au apărut voci critice, preocupate să asigure dăinuirea ortodoxiei pe baze sănătoase, și nu pe false merite.

Meritul lui Gillet este că a spus lucruri care nu se spusese de mult sau niciodată la noi. Dar, intenționat sau nu, el a „înnegrit” toată fața bisericii, printr-o simplificare de tip ideologic a faptelor. Problema lui este cea a unor lucrări istoriografice de dinainte de 1989. Recunoaștem multe lucruri în ele ca fiind adevărate, dar ansamblul „scârțâie”. Apreciind munca lui Gillet, trebuie să facem efortul de a regăsi întreaga complexitate a problematicii luate în discuție în paginile acestei cărți, cu o metodologie cât mai adecvată.

Mai putem compara apariția cărții lui Gillet cu cea a lui Robert Roesler privitoare la etnogeneza românilor, care se pare că și el era de bună credință. Această carte a amorsat un șir de cercetări, nici azi încheiat, al istoricilor români, privitoare la originile neamului nostru. Dincolo și de multă maculatură, au apărut lucrări de mare valoare, care conturează, pe baza unei documentații extinse, complexa perioadă în discuție. Nimeni nu mai crede în continuitatea prezentă în manualele de dinainte de 1989, dar nici teoria lui Roesler nu mai este acceptată. Astfel că apariția acelei cărți a însemnat practic un câștig, un stimul întru aflarea adevărului.

Un asemenea câștig ar putea fi și lucrarea lui Gillet. În viitor ea ar putea fi respinsă în întregime. Dar faptul că ar putea mobiliza pe istoricii bisericii la un serios efort de documentare și hermeneutic, care să depășească discursul triumfalist de altă dată, face să apreciem astăzi această carte. Sperăm să fie un asemenea stimulent, deoarece încă nu avem o istorie a Bisericii Ortodoxe Române în secolul XX, istorie pe care Biserica rusă a scris-o, iată, înaintea noastră.